

استاد نذیر احمد: حافظ‌شناس

مهتاب جهان*

استاد نذیر احمد یکی از پژوهشگران و محققان بزرگ زبان اردو و فارسی است. وی سال‌های سال در دانشگاه اسلامی علی‌گره به‌درس و تدریس مشغول بود. جای بسی تأسف است که این شخصیت معروف اکنون در بین ما نیست؛ ولی آثار علمی وی نامش را در دنیای ادب اردو و فارسی همیشه زنده نگاه خواهد داشت. تحقیقات گرانقدر استاد برای دانشجویان و استادان زبان فارسی و اردو که در جستجوی موضوع‌های متنوع و جدید سرگردان هستند، سرمشق است. استاد در زمینه‌های گوناگون ادبی آثاری از خود به‌یادگار گذاشته است؛ برای مثال در زمینه تصحیح: دیوان حافظ، دیوان سراجی، دیوان عمید لویکی، غالب، ظهوری، در نثر: مکاتیب سنایی کتاب الصیدنه، قند پارسی، در موسیقی: کتاب نوری، در فرهنگ‌نویسی: دستورالافاضل، فرهنگ قواس، فرهنگ زفان‌گویا، در نقد و تحقیق: سید مسعود حسن رضوی، مولانا امتیاز علی عرشی قاضی عبدالودود، حافظ محمود شیرانی و غیره، در ترجمه: ترجمه ایجاز خسروی.

استاد نذیر احمد علاقه زیادی به تصحیح نسخه‌های خطی داشت. وی در جستجوی این نسخه‌ها به شهرهای مختلف هند و خارج از هند سفر می‌کرد. استاد نسخه‌های خطی بسیاری را از نظر انتقادی تصحیح کرده است.

غزلیات حافظ: قدیمی‌ترین نسخه خطی دیوان حافظ است که استاد آن را برای نخستین بار به‌دوستان ادب فارسی معرفی کرد و با تصحیح انتقادی آن را به‌چاپ

* استادیار موقت بخش فارسی دانشگاه دهلی، دهلی.

رساند. این نسخه شامل ۴۷ غزل حافظ است که در موزه ملی سالار جنگ حیدرآباد (هند) در مجموعه شعری به شماره نظم فارسی ۲۲۸۹/۳۶ (فهرست مخطوطات فارسی، ج ۶، ص ۳۹-۳۷) قرار دارد. این مجموعه در سال ۸۱۳ ق/۱۴۱۰ م رونویسی شد. در این مجموعه کلام شاعران دیگر هم آمده است. اسامی شعرایی که اشعارشان در این مجموعه آمده است، بدین قرار است:

در نسخه متن:

کمال اسماعیل، انوری ابیوردی، ظهیر فاریابی، سلمان ساوجی، شمس طیبی، سعدی شیرازی، عراقی، نظامی گنجوی، جلال طیبی.

در حاشیه متن:

حافظ شیرازی، کمال خجندی، امیر خسرو، حسن سجزی، جلال طیب، عراقی. استاد نذیر احمد این نسخه خطی را تصحیح کرد و ویژگی‌ها و نقایص نسخه را نیز به تفصیل بیان کرد؛ مثلاً خصوصیات املائی رایج در آن دوره، عدم تفریق میان «د» و «ذ» ولی در یک مورد کلمه خدا به صورت «خذا» نوشته شده است، در جمع بستن واژه‌های غیرذوی‌العقول مختوم به «های» غیرملفوظ پس از حذف «ها» علامت جمع «ها» افزوده شده است و این صورت در آن زمان خیلی رواج داشت. برای مثال «مژدها»/«مژده‌ها»، «میوهای بهشتی»/«میوه‌های بهشتی»، «چ» و «گ» به شکل «ج» و «ک» نوشته شده‌اند اما «و» و «ژ» به همین صورت نگاشته شده‌اند. کاف بیان، کاف کلامیه، کاف موصول به شکل «کی» نوشته شده‌اند مثلاً «کی بنیاد عمر»، «کی زیر چرخ»، «کی اسباب جهان»، «کی کام بخشی»، «من کی سر در نیاوردم»، «من کی باشم»، «در آن حرم کی صبا». «چه» به همین شکل آمده نه به شکل «چی» که در زمان‌های قدیم رایج بوده است مثلاً «از چه سفله‌پرور شد»، «چه گویم» و غیره.

در کلمات مختوم به‌های غیرملفوظ در حالت مضاف علامت اضافت به شکل «ء» آمده است؛ مثلاً «کرشمه حسن»، «صره دوست»، «کنگره عرش»، «پروانه کیست»، صحیفه هستی، «شیوه پری». علامت نکره به صورت همزه به کار برده شده است؛ مثلاً «گله از دل شیدا» (گله‌ای از دل شیدا)، «عشق در هر گوشه افسانه» (عشق در هر گوشه‌ای افسانه) و غیره. بیشتر علامت اعراب به‌ویژه فتحه یا ضمّه به کار برده شده

است. کلمات مرکب جداجدا نوشته شده است یعنی «یک‌رنگ»، «شاه‌باز»، «بی‌وفایی»، «آبرو»، ولی بعضی واژه‌ها پیوسته است مانند «رستگاری»، «میخانه»، «دلشاد»، «صبحگاه»، «بزمگاه» و غیره.

واژه «می» از فعل اصلی جداست ولی «نه» همراه فعل تحریر شده همین‌طور الف «است» حذف شده است و در بیشتر موارد به کلمه قبلی پیوسته است؛ مثلاً «ادبست»/«ادب است»، «غریبست»/«غریب است»، «مستغنیست»/«مستغنی است». همچنین الف «اند» هم بعضی جاها حذف شده است. «رهند»/«ره‌اند»، «بی‌گنهند»/«بی‌گناه‌اند»، «پادشهند»/«پادشاه‌اند».

از نوشتن همزه در کلمات خودداری شده است، مثلاً «طائر»/«طایر»، «مائل»/«مایل»، «لائق»/«لایق»، «ملائک»/«ملایک»، «آئین»/«آیین»، «تأیید»/«تأیید»، «آئینه»/«آئینه» و غیره، در صورتی که «با» مصوت بلند واقع شده زیرش یک خط ریز کشیده شده است. علاوه بر این «بای» اضافه همیشه همراه کلمه آمده مانند «بآب»، همچنین «بای» زینت همراه فعل آمده و نه جدا؛ مثلاً «بیارد». گاهی زیر حرف «ح» علامت «ح» کوچک، زیر حرف «ع» علامت «ع»، زیر حرف «س» علامت «س» و زیر حرف «ی» دو نقطه «..» گذاشته شده اما این روش استثنایی است.

استاد نذیر احمد این نسخه غزلیات حافظ را با نسخه‌های خطی دیگر برای مثال نسخه قزوینی، نسخه خلخالی، نسخه سفینه ظرایف، نسخه آصفیه و نسخه گورکھپور مقابله و مقایسه کرد و اختلاف نسخه‌ها را در باب تصحیح دیوان حافظ جداجدا بیان کرد. این مجموعه شامل ۴۷ غزل حافظ است و استاد آن را به ترتیب حروف الفبا بدین شکل مرتب کرده است:

حرف ا، ت، د، ر، ز، م، ن، و، ی.

استاد، حافظ‌شناسی زبردست بود که عمر پربار خود را صرف تحقیق و پژوهش روی نسخه‌های خطی و شروح حافظ کرده بود. همین توجه وی به حافظ سبب شد که وی به نسخه‌هایی خطی از حافظ دست یابد که در سال‌های ۸۱۳ و ۸۱۸ ق تحریر شده بود و آنها را چاپ کند. وی با دقت و زحمت متن دیوان را مرتب و با همکاری دکتر جلال نائینی چاپ کرد.

سبک نگارش ایشان روشن، ساده، خالی از موشکافی، ابهام و پیچیدگی است. وی از به‌کار بردن واژه‌های مترادف و افعال غیرلازم و اصطلاحات پیچیده پرهیز می‌کرد.

کتابنامه

۱. پروفیسور نذیر احمد در نظر دانشمندان: پروفیسور ماریه بلقیس، ۲۰۰۲ م.
۲. زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی پروفیسور نذیر احمد، استاد محمد رضا نصیری، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ۱۳۸۲ ش.
۳. غزلیات حافظ: پروفیسور نذیر احمد، مرکز تحقیقات فارسی رایزنی جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ۱۳۶۷ ش.
۴. کارنامه نذیر احمد (اردو)، دکتر ریحانه خاتون، اندوپرشین سوسایتی، ۱۹۹۵ م.